

İÇİNDEKİLER

17	MURAT BAÇ Hakikatin Savuşturulması, Ötelenmesi ve Geri Dönüşü Üzerine	İSMAİL CEM KARADUT Hakikat-Ötesi Çağda Hakikati Söylemek: İki Parthesia Vakası	125
35	MİLAY KÖKTÜRK Post-Truth ya da Mağaraya Dönüş	ÖZGÜR TABUROĞLU Hakikat-Sonrası Bazı Görüngüler: Biyosiyaset, Algı Yönetimi, Yeni Medya	141
57	BUKET KORKUT RAPTİS Böyle Söyledi Nietzsche: Nihilizm, Post-Truth ve Benzerleri	BURAK SAYIN Post-Truth Çağında Hakikati Yeniden Anlamlandırma İmkânı Olarak Sanat: <i>Hakikatsi</i> 'den Hakikate Geri Dönüş	161
73	STEVE FULLER Felsefe ve Retorik Hakkındaki Post-Truth	HALİME S. ATALAY Hakikatin Önemi Yitirmesi ve Gündelik Hayatın Hoyratlaşan Dili	177
83	EMRE ERDOĞAN PINAR UYAN-SEMERÇİ Hakikat Sonrası Tartışmaların Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı	ABDURRAHMAN CİHAD KAYADUMAN Post-Truthun Şifası Algoritmik Bilgi mi?	211
109	ONUR ASLAN Post-Truth Kavramının Postmodernizm Aynası Üzerine Düşen Yansımaları		

Hakikat Sonrası Tartışmalarının Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı*

EMRE ERDOĞAN** & PINAR UYAN-SEMERCI***

Özet

Oxford Sözlüğü'nün 2016 yılında "yılın sözcüğü" olarak ilan etmiş olduğu "post-truth" (Hakikat Sonrası) içinde yaşadığımız dönemin iyi bir tamlaması olarak görülmekte hem akademik hem de akademik olmayan çalışmaların konusu hâline gelmektedir. Hakikat Sonrası insanlığın bugüne kadar ki en önemli kazanımları arasında görülen akıl, bilim ve demokrasinin bir tür zıttı olarak görülmekte ve bu erdemlerin kaybedilmesine yol açacak bir salgın hastalık olarak algılanmaktadır. Oysa Hakikat Sonrası tartışmalarını elitler arası bir çatışmanın tezahürü olarak algılamak mümkündür, Paretocu bir metaforla "aslanlar" ve "tilkiler" arasındaki bu çatışma, içinde bulunduğumuz durumun zaafırları hakkında bize bilgi verebilecektir. Çalışmamızda Hakikat Sonrası'nın tehdit ettiği düşünülen üç alan; akıl, bilim ve demokrasi konusundaki tartışmaları yakından inceleyerek bu tartışmaların eksenlerini asla var olmamış bazı "ideal" tiplerin oluşturduğunu göstermekteyiz. Çalışma-

* Bu makalede kör hakemlik süreci uygulanmıştır. Geliş Tarihi: 23/12/2019, Kabul Tarihi: 29/12/2019.

** Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

E-Posta: emreerdo@gmail.com

*** Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

E-Posta: uyanpina@gmail.com

muz, Hakikat Sonrası'nı bir "itiraz" olarak sunmakta ve bu itirazların yok sayılmasının insanlığın asli kazanımlarına vereceği zararları dikkat çekmektedir.

Anahtar Kavramlar: Hakikat Sonrası, Demokrasi, Bilim Karşıtlığı, Akıl- düşüklük, Gerçekötesi.

Giriş

IÇİNDE yaşadığımız çağın gerçeğin aşıldığı gerçekötesi/post-truth¹ bir "Hakikat Sonrası" dönem olduğu sıklıkla vurgulanan bir olgu hâline gelmiştir. İngiltere'deki Brexit tartışmaları ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Donald Trump'ın başkan seçilmesini takiben alevlenen tartışmalar 2016'da Oxford Sözlüğü'nün "post-truth" (Hakikat Sonrası) kavramını yılın sözcüğü seçmesiyle ivme kazanmış durumdadır. Hakikat Sonrası başlığını içeren akademik ve akademik olmayan yayın sayısı günden güne artmaktadır ve kısa dönemde bir azalma beklenmemelidir. Bilakis, İngiltere'de yaşanan seçim süreci bu tartışmaları daha da alevlendirecektir. Birçok ülkede popülist siyasetin etkisini arttırdığı, "fake news" olarak da ifade edilen sahte haberlerin yayıldığı, sahteliklerin ortaya çıktığı zaman bile etkisinin devam ettiği bir dönemdir. Bu dönemde sıklıkla "akılla değil duygularıyla" karar alan insanların olduğu; "bilimin/bilimsel gerçeklerin" karşıtlığının yaygınlaştığı ve tüm bu ortamda da çoğunlukla popülist siyasetin yükselmesi ile tüm bu durumun ilişkilendirildiği argümanları duyuyoruz. Bu Hakikat Sonrası argümanları geçmişe bir tür nostalji ile bakarak, bu çağı anlamaktan çok reddetmeye varan bir biçimde eleştirmeyi içeriyor.

Hakikat Sonrası'na dair tartışmalar üzerine düşünürken, bilim sosyolojisi alanının önde gelen isimlerinden Steven Fuller'ın (2018) gündeme getirmiş olduğu, ünlü bilim insanı Pareto'nun "aslanlar ve tilkiler" metaforunu akılda tutmak farklı bir bakış açısı getirebilecektir. Fuller, Pareto'nun toplumsal değişimi elitler arasında bir çatışma olarak tanımladığını hatırlatmaktadır. Machiavelli'yi takip eden Pareto, elitlerin bir kısmının "aslan" olduğu söylemektedir, aslanlar gelenekten ve var olan düzenden beslenmektedir ve tarihi anlatıyı belirlemektedir. Aynı odada, "tilkiler" de bulunmaktadır, var olan egemen anlatının yanlış olduğunu ve geçmiş red-

detmenin gerekli olduğunu düşünmektedirler. Tilkilere göre aslanların anlatıları olan biteni açıklamakta yetersiz kalmaktadır, aslanların anormallik olarak gördükleri aslında başka, yeni ve alternatif gerçekliklerdir. Fuller, Oxford Sözlüğü'nün yaptığı Hakikat Sonrası tanımının "aslanların kükremesini yansıttığı" kanısındadır, böylelikle tilkiler gerçekliği bozan, "ahlaksız" oyuncular olarak resmedilmektedir. Aslanlar oyunun kurallarını sabit tutmak isterken, tilkiler oyunun kurallarını değiştirip kazanabilecekleri hâle getirmek istemektedir. Aslanlar kükrerek rakiplerini korkuturken, tilkiler duygulara hitap edecektir. Hakikat Sonrası tartışmalar da özellikle bilim ve politika söz konusu olduğunda aslanlar ve tilkiler arasındaki tartışmanın somutlaştığı bir alandır (Fuller, 2018; 2-7, 14). Toplumsal olanın her alanında olduğu gibi, Hakikat Sonrası tartışmaları da bu tartışmalarda taraf olanlar da siyah-beyaz ikiliğinin çok dışındadırlar, grilikler taşımaktadır. Bununla birlikte, Hakikat Sonrası tartışmalarında tilkilerin de haklılık taşıyabileceğini ve aslında tilki fısıldamalarının gerçeklik duvarımızdaki çatlamaların sesleri olabileceğini düşünmenin yararlı olduğuna inanmaktayız. Bu noktada tilkiler de aslanlar da avcılardır. Tüm bu güç yarısında, değişimin el değiştirmesi sırasında aslında av olanların durumunu düşünmek öncelikle tilkiler ve aslanlar arasında yaşananları anlamayı gerektirir. Tarih yazımında kısa da olsa değinileceği üzere tarihin avcılar tarafından yazılmadığı ya da tartıştığımız bağlamda sosyal değişimin ne tilkiler ne de aslanlar tarafından şekillendirilmediği bir imkânı düşünmek için Hakikat Sonrası dönemin aslanları ve tilkileri tarafından yapılan argümanları detaylı bir biçimde ele alınmalıdır.

Biz bu makalenin sınırları çerçevesinde Hakikat Sonrası'na dair yapılan tartışmaların üç temel noktası olan akıl, bilim ve demokrasi karşıtlığını mercek altına alacağız. Bu üç karşıtlık da aslında bu içinde yer aldığımız Hakikat Sonrası dönemden önce durumun farklı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Oysa Antik Yunan'dan beri hakikat, gerçek ve doğru arasındaki ilişki, kimlerin gerçeği görebildiği, gerçeğe ulaşım sağlayacağı sorusu tartışılmaya çalışılmış. Hakikatin ve meşrutiyetin Tanrı'dan kaynaklandığı Ortaçağ'dan Aydınlanma Çağı'na geçerken -Hume gibi Kuşkuçuları saymaz isek- insanı merkeze alan ve evrensel insan aklına güvenen ve ilerleyen tarih çizgisine ve sınırsız gelişime inanan bildiğimiz modern dünya şekillenmiştir. Onu takip eden Kantçı ahlaka göre de evrensel insan aklı, tecrübe etmeden "doğru"nun ne olduğunu olgunlaşma yolculuğunu tamamladığında bulabilirken, "özgür" ve "bağımsız" bireyin "doğru" tercihler yapabileceği düşüncesi üzerine liberal anlayışın temelini oluşturmuştur. Aslında bugüne kadar her dönemde bu egemen anlatının alternatifleri ya da eleştirileri bazen aynı dille/araçlarla bazen de farkında olmadan başka

¹ Makale boyunca hakikat İngilizce "truth" kelimesinin karşılığı olarak, gerçek ise "reality" kelimesinin çeviri olarak kullanılacaktır. İlgili yazında da hakikat kelimesi Türkçe çevirilerde ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bileşik olarak yazılan gerçekötesi de bir kullanım alternatifi olarak düşünülebilir, ancak biz şu ana kadar Türkçedeki uzlaşmayı takip ederek, yaşadığımız dönemin özgünlüğü ve biricikliğine de vurgu yapmak için büyük harfle "Hakikat Sonrası" şeklinde kullanmayı tercih ettik.

"hakikat rejimleri" ile sınılanmış durumda. Ancak içinde bulunduğumuz Hakikat Sonrası çağ önceki tartışmalardan hangi yönleri ile farklılaşıyor? Akıllı telefonlar başta olmak üzere tüm medya kanalları ile enformasyona erişimin belki de en fazla "demokratikleştiği" bir çağda nasıl bir açıdan "karanlık"lar içinde ya da "farklı aydınlanma"lar içinde kalabiliyoruz?

Bu çağı anlamaya dair anlatıların çoğunun temelini oluşturan varsayımlar ise bu soruları yanıtlarını aramak açısından kolaylaştırıcı olmuyor. Ne yalnızca "akılla" karar veren insan, ne üzerinde tamamen uzlaşılan güç ilişkilerinden bağımsız bir alan olarak "bilim" ne de tümü ile kapsayıcı ve adaletli bir temsile dayanan bir yönetim biçimi olarak "demokrasi" var oldu. Tam da bu sebeple. Günümüzde var olan Hakikat Sonrası'na dair tartışmaları kristalize etmek için her üç varsayımı ilgili yazına referansla ele almak, içinde bulunduğumuz dönemi daha iyi anlamaya ve zor soruları yanıtlamaya katkıda bulunabilir.

Akıl Karşıtlığı

Hakikat Sonrası döneme dair tartışmaların ele alacağımız ilk eksenini "akıl karşıtlığı" iddiasıdır. Hakikat Sonrası kavramının Oxford Sözlüğü tarafından yapılan tanımı "Nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu" (2017, para. 1) şeklindedir. Bu tanım, akıl ile duyguları karşı karşıya getiren zıt ikilik olarak aktarmaktadır. Bu bakış açısıyla kamuoyunun herhangi bir konuyu akıl ile değil, duygularıyla değerlendirmesi Hakikat Sonrası'nı mümkün kılmaktadır. Başka bir deyişle, duygular aklın "ötekisi" olarak ele alınmıştır (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2019).

Katolik dünyasının 266. lideri Papa Francis, insanları yalan haberlerin yaygınlaşmasına karşı "yanlış bilgiler [...] kalıp yargılar ve sosyal önyargılara seslenerek, bunalım, küçümseme, öfke ve hüsrana gibi duyguları *sömüre*rek aldatma ve manipüle etmeyi amaçlar" şeklinde uyarılmaktadır (Francis, 2018). Benzer bir biçimde Trump'ın 2016 zaferinin arkasında seçmenlerini medyanın da yardımıyla duygusal açıdan manipüle edebilmesinin yattığı iddia edilmiştir (Hermida, 2016a; 2016b; Wagner ve Boczkowski, 2019). ABD başkan adaylarından Biden de Birleşik Krallık seçimleri sürecinde Boris Johnson'ı "Trump'ın fiziksel ve duygusal bir kopyası" olarak nitelendirmiştir (Frazin, 2018). Keza, Johnson'ı "Brexit'i kullanarak insanları öfkelen-dirmeye çalışmakla" suçlayan ve "bu oyuna gelmeyelim" diye uyarımlar da bulunmaktadır (Ormerod, 2019). Tüm bu alıntılarda gördüğümüz duygularla davranmanın yanlış seçimlere, akıl dışılığa yol açtığıdır.

Bazılarına göre ideoloji, yerini duygulara bırakmıştır, liberal dönemin teknokratik hükümetleri toplumları duygulara yer vermeden yönetmeyi

başarmışken, Trump dönemi duyguların gerçeğin yerini aldığı bir dönem olarak tanımlanmaktadır (Sugden, 2018). Carney (2016) Brexit oylamasını "İlkel duyguların zaferi" olarak betimlemektedir. Avljas (2016) için hem Brexit hem de Trump'ın seçim kazanması seçmenlerin öfkesini harekete geçirmesidir. D'Ancona (2017) duyguların akılcı düşünmeyi, şüpheliği ve bilimi tehdit ettiğini söylemektedir. Ona göre "özel yorumlar ve duygusal anlatılar" bilimsel gerçeklerin yerini almıştır (91). McComiskey (2017) duyguların "Trump-Erkisi" olarak adlandırdığı Hakikat Sonrası retorikini ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemektedir (39). Bu noktada duygular ile hareket etme ilkel olana işaret eder.

Hakikat Sonrası tartışmalarında akıl ve duygu karşıtlığına başvurulması ve gerçeği akıl, Hakikat Sonrası'nı duygular ile özdeşleştirilmesi şaşırtıcı değildir. Bu konuyu daha detaylı tartıştığımız üzere modernizmde duygular "akılın ötekisi" olarak görülmekte ve hiyerarşide aşağıda konumlanmaktadır (Uyan-Semerci ve Erdoğan (Der.), 2019). Maiz (2011) tarafından veciz bir şekilde belirtildiği üzere, modernizm ve aydınlanmanın siyasal düşüncesi, asla var olmayan bir "hiper akılcılık" varsayımı üzerine kurulmuş ve duyguların önemini savunan Spinoza, Hume ve Tocqueville siyasal düşünce tarihinde yok sayılmıştır. Duygular pasif olmak, akılsızlık, zayıflık ve mahrem olarak tanımlanırken; akıl, eyleme geçme, karar alma, öz-denetim ve duygusalığa yer vermeyen bir kamusal alan yönetimiyle özdeşleştirilmiştir (37). Maiz, siyasal düşünce tartışmalarında akıl ve duygularla ilişkilendirilen bazı kavramları listeleyerek bu ikiliğin varlığını somutlaştırır: Baş-kalp, bilinçli-bilinçsiz, kontrol-otomatiklik, yargı-önyargı, tarafsızlık-partizanlık, aydınlanma-romantizm, medeniyet-doğa, çıkarlar-tutkular, bireyler-kitleler, liberalizm-popülizm, özgürlük-tiranlık ve kamusal-mahrem. Bu ikililerde ilki akıl, ikincisiyse duyguları işaret eder (37).

Hakikat Sonrası'nın tehdit ettiği iddia edilen (hiper)akılcı insan, aşırı idealize edilmiş bir tanıma dayanmaktadır. Her konuda kendi çıkarını bilen her türlü bilgiye sınırsız erişimi olan bütün verileri hassas bir bilgisayar kadar işleyerek karar veren bu tür bir insan varsayımının gerçekçi olmadığı çok uzun zamandır bilinmektedir. Duygularından arınmış akılcı insan, politikadan bağımsız bilim ve tarafsız medya gibi modernizmin önemli sanılarından biri olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla Hakikat Sonrası tartışmalarında "öldüğü" iddia edilen akılcı, duygulardan tamamen bağımsız insan hiçbir zaman var olmamıştır.

Modern zihin biliminin bulguları, insanın düşünsel kapasitesinin sınırsız olmadığını göstermektedir. Dinlenme anında dahi metabolik enerjinin ortalama yüzde yirmisini tüketen insan beyninin her şeyi tartarak değerlendirmesinin imkânsız olduğu bilinmektedir. Bu durumda bazı kararlar

detaylı değerlendirilecek, bazılarıysa hızla geçiştirilecektir. Nobel ödüllü Daniel Kahneman'ın spekülasyon yaratan kitabı *Hızlı ve Yavaş Düşünmek* (2015) bu sorunu vezir bir şekilde sergilemektedir. Kahneman'a göre insanlarda iki düşünme sistemi bulunmaktadır. Sistem 1 otomatik olarak çalışan, bilgiyi hızla işleme alan, bağlam, biyoloji ve geçmiş deneyimlerden etkilenen "hızlı" olarak adlandırılan sistemdir. Bu sistem yeni edinilen bilgiyi hızla daha önce bilinen şemalar içerisine yerleştirerek "anlamlandırılmaya" yardımcı olur. Sistem 2 ise daha yavaş çalışmakta, mantık ve kanıta dayanarak karar almaktadır. Bu sistem daha yavaş çalışmakta ve daha fazla enerji harcatmaktadır. Her iki sistem birlikte çalışmaktadır, biri "yorulup" devreden çıktığında diğeri görev almaktadır. Temel motivasyon sınırlı enerjiyi ekonomik kullanmak ve olabildiğince doğru karar almaktır. Bu nokta da "kısayollar" (heuristics) devreye girer. Kısayollar karar verme süreçlerine katkıda bulunsalar da insanları hatalara ve yanlılıklara (biases) sürüklemektedir. Dolayısıyla, artıları ve eksileri sıralayan ve değerlendiren "iktisadi insan" (homoeconomicus) hiçbir zaman var olmadığı gibi, kısayollar ve hatalar insanların karar vermelerini doğrudan etkilemekte ve tabii ki olgular öznellikler içerisinden yorumlanmaktadır.

Bu noktada duyguların karar verme sürecindeki rolünü gözden geçirmek gerekmektedir. Duygular insanların aldıkları kararların olası olumlu/olumsuz duygusal sonuçları hakkında ipuçları veren, kararların sonuçlarıyla yüzleşildiğinde yaşanan duygusal deneyimlerle de kendisini güncelleyen kısa yollar olarak işlev görmektedir; üstelik bu süreçler insanların farkında olmadığı bir şekilde ve son derece hızlı olarak gerçekleşmektedir (Lerner vd., 2015). Damasio (1999), *Descartes'in Yanılgısı* adlı çalışmasında beyinlerinde duyguların işlemlediği bölümlerin hasar görmüş olan hastaların karar vermekte zorlandıklarını ve çoğunlukla da yanlış kararlar verdiklerini göstermiştir. Bunun sebebi kararlarının duygusal sonuçları hakkında öngörü verecek "yaşanmış / olmuş gibi" devrelerinin çalışmıyor olmasıdır.

Duygular sadece insanların kararlarının olası sonuçları hakkında uyarı makla kalmaz, kararlarını aldıkları ortamı da etkiler. "Değerlendirme Kuramı" (Appraisal Theory) denen bu yaklaşım, farklı duygusal durumlarda olan insanların içinde bulundukları nesnel koşulları daha farklı değerlendirmeye ittiğini göstermiştir. Duygular insanların gelecekteki olayları değerlendirecekleri "predisposition" serisini harekete geçirmektedir. Üzüntü, korku ya da öfke farklı setleri tetikleyeceklerdir. Öfke insanların başlarına gelen olumsuz olayların sorumluluğunu başkalarına atfetmeye ve intikam almaya itkeren; korku belirsizlik hissini arttıracak ve insanları harekete geçmekten alıkoymaktadır (Lerner vd., 2015). Lerner ve diğerlerinin

(2015) detaylı olarak tartıştıkları bütün bu etkiler, Hakikat Sonrası dönem öncesinde de duyguların devrede olduğunu açıkça göstermektedir.

Ancak Hakikat Sonrası'na dair tartışmaların insanın bilişsel sınırlarının ve duyguların rolünün varlığı bilinmeden yapıldığını söyleyemeyiz. McIntyre (2019), 1950'lerde yürütülmüş bazı çalışmalara referansla "Bilişsel Önyargının Kökenleri" başlığı altında üç kuramı tartışmaktadır. Festinger ve arkadaşlarının geliştirdiği (1957) "Bilişsel Uyumsuzluk" (Cognitive Dissonance) kuramı insanların özdeğer hissimizi koruyabilmek amacıyla önceki görüşlerimizle çelişen durumları "rasyonalize" ettiklerini ileri sürmektedir. Asch (1955) tarafından yürütülen deneyler insanların görüşlerini belirtirken toplumsal uyuma önem verdiklerini ve yanlış olduğunu bilseler bile çoğunluğun görüşüne uymayı tercih ettiklerini göstermiştir. Son olarak da Watson (1960) bireylerin kendi görüşlerini yanlışlayacak değil, doğrulayacak kanıtları derleme eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur. McIntyre'a göre bilişsel uyumsuzluk, toplumsal uyumluluk ve doğrulama sapması hakikat ötesiyle doğrudan ilişkilidir (2019, 56). Yazar, ilerleyen sayfalarda yeni kuramsal tartışmalar başlığı altında "Güdülenmiş Akıl Yürütme" (Motivated Reasoning) ve "Geri Tepme Etkisi" (Backfire Effect) kuramlarına da yer vermektedir. "Güdülenmiş Akıl Yürütme" insanların yeni verileri önceki düşüncelerinin ışığında değerlendirmeleriye, "Geri Tepme Etkisi" ise insanlara sunulan yeni kanıtların onları eski düşüncelere daha sıkı sıkıya sarılmaya itmesidir (57-67). Bu bakış açısıyla hakikat ötesi insanlının bilişsel kusurlarından yararlanmaktadır, ancak bu bilişsel kusurlar var olagelmıştır. Çalışmaların büyük bir kısmının 1950 ve 1960'larda, gerçeğin "Altın Çağı" diyebileceğimiz bir dönemde yürütüldüğü göz önünde tutulmalıdır. Bu durumda "yeni" olan nedir? Demokrasiye dair tartışmaları ele alırken daha detaylı değineceğimiz gibi tıpkı gazetecilik alanında "Sarı Gazetecilik" denen pratiğin "Altın Çağ" denen dönemde de var olması gibi, bilişsel kusurlar daha önce de vardı; ancak idealize edilmiş temsiller bu bilişsel süreçlerin -"kusur" denmesi dahi akıldan yana bir tür yanlışlığı gösterir- öneminin baskılanmasına yol açmaktaydı. Değişen en temel nokta; insanın aklından uzaklaşması değil, duyguların ve diğer kısa yolların öneminin kabul edilmesi olabilir. Siyasal tercihler başta olmak üzere "akıl" cı bulunmayan tercihlerin ifade edilme olanakları, görünürlüğü de üzerinde düşünülmesi gereken bir nokta olarak belirtilebilir.

İnsan psikolojisinin Hakikat Sonrası durumun tartışılmasında oynadığı rol sadece bilişsel süreçler aracılığıyla değildir. İnsanların neyi doğru, neyi yanlış olarak kabul ettikleri de bir dizi psikolojik ve sosyal psikolojik faktörden etkilenmektedir. McDermott (2019), insanların gerçek / gerçek dışı ayrımı yaparken kullandıkları bazı kriterlere dikkatimizi çekmektedir. Bu

kriterlerin birincisi uyumdur (compatibility). İnsanlar yeni karşılaştıkları bilgilerin daha önce bildikleriyle, dünya görüşleriyle ve en önemlisi sahip oldukları kimliklerle uyumlu olmasını isterler. Bu öncüllerle uyumsuz olan bilgi büyük olasılıkla yanlış olarak tasnif edilecektir. İkinci sırada tutarlılık (coherence) gelmektedir. Yeni bilgiler kendi içinde tutarlı ve "hoşa gider" olmak zorundadır. Basit öykülerin tutarlı olmasının daha kolay olduğu açıktır. Kaynak (credibility) yeni bir bilginin doğru kabul edilebilmesi için olmazsa olmazdır. İnsanlar beğenmedikleri kaynaklardan gelen bilgileri yanlış olarak tasnif etme eğilimine sahiptir, "ad hominem" adı verilen bilişsel yanlılığı da bununla ilgilidir. Uzlaş (consensus) etraflıklarının bu bilgiyi ne kadar fazla kabul ettikleriyle ilişkilidir. İnsanlar yakın çevrelerinin doğru kabul ettiği fikirleri kabul etmeye daha fazla eğilimlidir. Destek (support) ise yeni bilginin başka bilgiler tarafından ne kadar destek gördüğünü gösterir; daha fazla destek alan fikirler daha fazla oranda doğru kabul edilmektedir (219).

McDermott'ın (2019) çizdiği bu şema Hakikat Sonrası tartışmalarında mutlaka göz önünde tutulması gereken bazı faktörleri ön plana çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi kimlik / sosyal kimliklerdir. İnsanların kendi gruplarıyla ilişkilerinin etkilerini ortaya koyan Sosyal Kimlik Teorisi (Tajfel, 1978; Tajfel ve Turner, 1979) bireylerin kendileri bir gruba atadıklarını, diğer bireyleri "biz" ya da "onlar" olarak tasnif ettiklerini, tasnif etme sürecini kendi grubunu "biz" daha üstün, diğer grupları "öteki" olarak görme eğiliminin takip ettiğini öne sürmektedir. Bu sürecin sonucunda bireyler kendi gruplarından olanları üstün göreceklere ve kayıracaklardır. Bizim tartışmamız çerçevesinde, gerçeğin "kimin gerçeği" olduğu değerlendirilmeyi doğrudan etkileyecektir, doğal olarak "bizim gerçeğimiz" "ötekinin gerçeğinden" daha üstün olacaktır. Kimliklerin Hakikat Sonrası tartışmasında önemli bir rol oynadığını kabul etmemiz, neden siyasal (duygusal) kutuplaşmanın önemli olduğunu da göstermektedir. Bireyler bilimsel gerçekleri yargılamak dahi partizan gözlüklerle değerlendirmeye yapmaktadırlar, özellikle karışık konularda konunun hangi parti tarafından tartışıldığı kanaatlerin oluşma biçimini etkilemektedir (Iyengar ve Massey, 2019; Newton, 2017).

Kısa ve basit anlatıların daha etkili ve daha "gerçek" olarak algılanması da son dönemdeki bazı tartışmaları aydınlatacaktır. ABD Başkanı Trump'ın gerek seçim kampanyasında gerekse de başkanlığı döneminde politika önerilerinin -örneğin Meksika-ABD sınırına duvar örme- kamuyunca kabul görmesinin bir tür "aydınlanmamışlık" sonucu olduğu öne sürülmektedir. Oysa önde gelen bilişsel dilbilimcilerden Lakoff, bu tür anlatıların neden daha ikna edici olduğunu açıklamaktadır. Lakoff'a göre dil, dünyayı nasıl algıladığımızı belirler bunu da metaforlar kullanarak yapar. Özellikle de ABD'de egemen olan temel metaforlar aileyle, evin idaresiyle

ilişkilidir. Lakoff'a göre Trump da bunu bilerek insanların düşüncelerini "manipüle" etmektedir. Basit nedensellik içeren anlatılar daha ikna edici gözükecektir (Lakoff, 2016). Keza Trump, Twitter'ı da kısa anlatılar oluşturmak için stratejik olarak kullanmaktadır (Lakoff ve Duran, 2018). 12 Aralık 2019'da gerçekleştirilen ve Muhafazakar Parti'nin zaferiyle sonuçlanan seçimlerde basit "Brexit" anlatısının İşçi Parti'sinin detaylı manifestosuna kıyasla daha etkili olduğu öne sürülmüştür (Landler, 2019).

Bireylerin bir bilgiyi doğru olarak nitelendirirken o konuda çevrelerinde uzlaşma olup olmadığının bakmaları da düşünülmesi gereken bir olgudur. Liberal demokrasinin her türlü bilgi kaynağına serbestçe erişen birey anlayışının durumu tam yansıtmadığını demokrasiyi ele alırken de tartışacağız. Bu noktada "Yanki Odası" kavramını hatırlamamız gerekir. Son dönemde yapılan çalışmalar bireylerin kendi düşüncelerine benzer insanlarla aynı ortamda bulunmayı tercih ettiklerini -homofili- ve görüşlerini kendilerine benzer görüşe sahip insanlarla paylaştıklarını göstermektedir. Yanki Odaları'nda yaşayan insanlar, önlerine gelen bilgilerin ne kadar konsensüs ile benimsendiğini yargılamak sağlıklı bir değerlendirmeden çok uzaktırlar. Kendi çevrelerinin kabul ettiği görüşleri daha hızla kabul edecek ve ayrık görüşleri daha kolay reddedeceklerdir (Sunstein, 2001; Uyan-Semerci vd., 2017; Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2018). Sosyal medyanın yükselişi insanların daha kalın duvarlarla ayrılmış ve Yanki Odası etkisini güçlendirmiştir (Flaxman vd., 2016; Wollebæk, 2019).

Dolayısıyla, Hakikat Sonrası durumun insanın aklını kaybedip duygularıyla hareket etmeye başladığı, dolayısıyla modernizmin akla kazandırdıklarının toptan bir kaybı olarak tanımlamak; aslında insanın doğası ve kararları nasıl olduğu konusunda Aydınlanma Çağı'nın yarattığı sanrının gerçek olduğu inancına sıkı sıkıya bağlanmak anlamına gelmektedir. Hakikat Sonrası, insanların duygularına kapıldıkları ve "yanlış" kararlar aldıklarını bir zamandan çok; duyguların karar verme sürecindeki rolleri konusundaki "Ortodoks" varsayımın sarsıldığı ve duygulara yeniden yer açıldığı bir zaman olarak adlandırılabilir.

Bilim Karşıtlığı

Yukarıda ele alınan Hakikat Sonrası tanımında "nesnel hakikatların" var olduğu, gerçeklik iddiası en çok bilimsel alanda kendini gösterir. Bu nedenle de Hakikat Sonrası döneme dair tartışmaların en temel noktalarından biri bilim karşıtlığıdır (Lewandowsky vd. 2013). Bilimsel bulguların gerçekliğini tartışılıyor olmasının bilim inkârcılığına kadar uzanan bir yolun aşılmasını kolaylaştırdığı söylenmektedir. McIntyre (2019) bilim inkarcılığını "yönteminin taşıdığı itibar sebebiyle saygı duyulan bilimsel sonuçların artık

konunun uzmanı olmamasına rağmen bir şekilde bu sonuçlara katılmayan pek çok insan tarafından açıkça sorgulanır” olması şeklinde tanımlanmaktadır (38). Bir başka deyişle, bilim insanlarının bilimsel olarak ürettikleri bilgi, sıradan insanlarca yadsınmaktadır. McIntyre bilim inkârcılığının, bilimsel araştırmalarının sonuçlarının kendi “ideolojik” bakış açıları ya da çıkarlarına uymadığını düşünenler tarafından kötüye kullanıldığı inancındadır. Bu duruma örnek olarak da sigara lobilerinin sigara kullanımıyla kanser arasındaki ilişkiyi gösteren bilimsel bulguların itibarını sarsmak için harcadıkları çabayı göstermektedir (39-40). Bu bakış açısıyla bilimsel gerçeklerin inkârından çıkar sağlayanların Hakikat Sonrası dönemin sunduğu olanaklardan istifade etmeleri şaşırtıcı değildir.

Günümüzde, özellikle de ABD’deki kamusal tartışmalarda Hakikat Sonrası kavramının bilim inkârcılığına hizmet ettiği birkaç ana konunun varlığından söz edilebilir. Bunlardan birincisi iklim değişikliği (ya da iklim krizidir). İklim değişikliği, iklim bilimci Michael Mann’ın sözleriyle “bilim savaşlarının” elle tutulur bir şekilde gözlemlendiği bir alanı oluşturmaktadır. Mann’e göre Sanayi Devrimi sonrasında artan fosil yakıt kullanımı atmosferde karbondioksit yoğunluğunun artmasına ve bunun sonucunda da küresel ısının yükselmesine yol açmıştır. Kendisinin de yazarları arasında bulunduğu 2001 tarihli Hükümetlerarası İklim Paneli raporuna atıfta bulunan Mann, herhangi bir müdahalede bulunulmazsa 2100’de ortalama sıcakların beş santigrat derece artacağı savındadır (Mann ve Toles, 2016, 16). Mann, bilimsel gerçeklerin bu kadar açık olmasına karşın farklı kamplardaki siyasetçilerin ortak politikalarda buluşamamasını, “İklim Bilimi Savaşları” kavramıyla açıklamaktadır. Mann’a göre iklim krizi konusunda geliştirilecek ortak politikaların kendi çıkarlarını zedeleyeceğini fark eden fosil yakıt üreticileri, tıpkı bütün üreticilerinin yaptığı gibi iklim bilimi bulgularını itibarsızlaştırmaya yönelmişlerdir. Mann, ABD Senato-su’ndaki bazı senatörleri, Fox News televizyon kanalını ve sosyal medyayı bu itibarsızlaştırma çabasının araçları olarak nitelendirmiştir (68-75).

Tıpkı Mann gibi, McIntyre da iklim değişikliğinin bilimsel bir gerçek olduğundan emindir. Buna kanıt olarak da bilim insanlarının bu konuda vardıkları uzlaşayı göstermektedir: 2004 yılında yapılan bir meta analiz, 928 bilimsel makale arasında bir tanesinin bile “insan kaynaklı iklim değişikliğinin gerçek olduğuna karşı olmadığını” ortaya çıkarmıştır. 2012’deki başka bir analizse yaklaşık 14 bin makaleden sadece binde birinin iklim değişikliği kavramına karşı olduğunu göstermiştir. 2013’te yapılan bir çalışma da 4000 makalenin yüzde 97’sinin iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğu konusunda hem fikir olduğunu vurgulamaktadır. Bütün bu rakamlar, bilim insanlarının iklim değişikliği konusunda görüş birliği taşı-

dığını göstermektedir (47). Oysa, yapılan bir kamuoyu yoklaması ABD vatandaşlarının sadece yüzde 27’si “iklim değişikliğinin en büyük sebebinin insan davranışı olduğu konusunda neredeyse bütün bilim insanlarının bu konuda hemfikir olduğu” görüşünü kabul ettiğini göstermektedir (47). Son dönemde iklim değişikliğinin bir tehdit olduğu konusundaki görüş birliği artmış olsa da bu değişiklikten insanların sorumlu olduğu görüşünde olanların oranı sadece yüzde 44’e yükselmiştir (Milman, 2019). Bütün iletişim çabalarına karşın vatandaşların bu görüşü kabullenmekte zorlanması, fosil yakıt lobisinin bir başansı olarak görülmektedir. Hakikat Sonrası ortam da bu başarıya katkıda bulunmaktadır (Mann, 2016; McIntyre, 2018).

Hakikat Sonrası’nın bilim inkârcılığına yol açmasına örnek olarak gösterilen bir dizi vaka arasında evrim kuramı tartışması da bulunmaktadır. Her ne kadar evrim kuramı konusunda da bilim insanları arasında bir uzlaşma bulunsu da örneğin ABD’de yetişkinlerin dörtte biri insanların ezelden beri şu anda bulundukları biçimde var oldukları kanısındadır, bu oran Cumhuriyetçi Parti’nin geleneksel destekleyici olan beyaz Protestanlar arasında yüzde 40’a ulaşmaktadır (Masci, 2019). Araştırmacılara göre kamuoyunda bu konudaki kırılmadan yararlanılan siyasetçilerin de desteğiyle evrim kuramının okul müfredatlarından çıkarılması ya da yaratıcılık kuramı ile birlikte ve belki de eş ağırlıkta yer alması konusunda adımlar atılmaktadır. Türkiye’nin ismi de evrim kuramını eğitim müfredatından çıkaran, dolayısıyla bir nevi “bilim inkârcılığı” yapan ülkeler arasında anılmaktadır (Nature, 2018).

Bilim inkârcılığı konusunda gündemimizi işgal eden ve günlük pratikleri evrim kuramı reddinden çok daha fazla etkileyen diğer konular arasında aşı karşıtlığı da yer almaktadır. Aşların salgın hastalıklarla savaşta gösterdikleri başarı konusunda bilim insanların uzlaşmış olmasına karşın aşı karşıtlığında küresel ölçekte bir artış gözlemlenmektedir. Küresel ilaç şirketi Wellcome tarafından yürütülen bir araştırmaya göre ankete katılanların yüzde 14’ü aşların etkisi hakkında şüphe taşımaktadır, bu oran örneğin Fransa’da yüzde 34’e kadar yükselmektedir (Vaccineconfidence, 2016). Başka kaynaklara göre çocuklarını aşılamayanların oranı artmakta, bu da kızamık gibi daha önce kaybolmuş bazı hastalıkların yeniden ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Roberts, 2019 & Davis, 2019).²

İklim değişikliği, evrim kuramı ya da aşların faydası konusunda bilim insanların üzerinde uzlaştıkları gerçekleri reddetmenin, başka bir deyişle bilim inkârcılığının sebebi nedir ve Hakikat Sonrası’nın bu konudaki rolü ne kadar önemlidir? Bu konuda ilk akla gelen yanıt olan bilgisizlik savını

² Türkiye’de de yakın dönemde yaşanan aşı karşıtlığı tartışması, Hakikat Sonrası durumunun bilim karşıtlığını en azından kolaylaştırdığı savına iyi bir örnek summaktadır (Say, 2019).

bir kenara bırakmak gerekir, çünkü daha yüksek eğitim ya da sosyonomik statüye sahip bireylerin de bu herkesin uzlaştığı "gerçekleri" reddettiler görülmektedir (Public Face of Science Initiative 2018, Hornsey vd. 2016, Washburn ve Skitka, 2017). Bu konu üzerinde düşünen bilim insanları, bilimsel bulguları sıradan insanlara daha iyi iletmenin ve "laboratuvarı sınıfa" getirerek bilimsel eğitimin niteliğini arttırmak gerektiğini öne sürmektedir. Bazı çalışmalar bilim inkârcılarının daha çok muhafazakârlar arasında görüldüğünden yola çıkarak dünya görüşleri, ideoloji ya da kişilik özelliklerinden yola çıkarak bu tutumları açıklamaktadır dolayısıyla bu tutumları değiştirmek kolay değildir (Hornsey vd., 2016, Lewis vd., 2016). Başka bazı çalışmalarda özellikle ABD'de siyasal kutuplaşmanın artmasını ve insanların kendi medyalarını oluşturabildikleri ortamların -Yankı Odaları- gelişmesini bu tür tutumların daha kolay yayayabildiğini sağladığını göstermektedir. Bu bakış açısıyla da sorunun çözümü siyasal alanın gevşemesi, kutuplaşmanın azalması ve bu konuların siyasallaşmaktan çıkmasından geçmektedir (Corney vd. 2012, Wolsko vd., 2016, Lewandowsky vd., 2017).

Hakikat Sonrası açısından bilim inkârcılığının önemli bir olgudan, "uzmanlığın çöküşünden" geçtiğini de söyleyebiliriz. Hakikat ötesi kavramının bilim inkârcılığı olduğunu öne sürenler, bilime ve bilimsel süreçlerin önemine inanmaktadırlar, McIntyre'nin kelimeleriyle bilim insanlarının ortaya attıkları teoriler "pek çok bağımsız değerlendirmeden geçmekte", "tekrar tekrar sınamakta", "sıkı ampirik olgu kontrollerine tabii olmaktadır" (38). Bahsedilen bilimsel süreç, gerçekte laboratuvarlarda ya da sahada uygulanan bilimsel pratiklerden çok, ideal bir tip olarak geliştirilen bir bilim tanımına uymaktadır. Özellikle Karl Popper'ın (1952) geliştirmiş olduğu "hipotetik tümdengelimsel yöntem" bu idealize edilmiş bilim faaliyetine temel oluşturmaktadır ve bilim insanların faaliyetleri konusunda "nasıl olduğunu" değil nasıl olması gerektiğine dair bir çerçeve çizmektedir. Öte yandan bilim insanların bilimsel etkinlikleri bu idealize edilen ortamdaki çok farklı bir ortamda gerçekleşmektedir.

Öncelikle bilim insanları bilimsel faaliyetleri yaşadıkları toplumdan bağımsız olarak değil, o toplumun içerisinde, toplum tarafından biçimlenmiş ve toplum ile ilişkili bir biçimde gerçekleşmektedir. Kuhn (1970) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* kitabında "normal bilim" olarak tanımlanan faaliyetlerin nasıl tarihsel koşulların içerisinde gerçekleştirildiğini anlatır. Dönemin ruhu, teknolojik altyapısı ve daha önemlisi egemen paradigmanın çizdiği çerçeve bilim insanlarının faaliyetini tanımlar. Egemen paradigmalar, herhangi bir krizle karşılaşmadıkları sürece yenilikleri bastırır ve dünyaya dair kendi çözümlerini yeniden üretirler. Bir paradigma, ancak yanıtlayamadığı sorunlarla karşılaştığında zayıflar, bu ana kadar bilim insanlarını kendisine

çekmeye devam eder. Hatta, paradigmaların yanlıklarını kabul etmekte son derece dirençli olduğu da düşünülebilir.

Jagtenberg (1983), "Bilimin Sosyal İnşası" adlı eserinde, normal bilimin nasıl toplum tarafından inşa edildiğini göstererek, Kuhn'un tarihi dahil ettiği anlatıya toplumu da katar. Jagtenberg'e göre bilim dinamik bir biçimde ilerler ve bireyler içinde bulundukları toplumsalıklar içerisinde hem yön-tensel hem de kuramsal tercihlerini yaparlar. Araştırma sürecini belirleyenler teknik ya da kuramsal zorunlulukların yanı sıra araştırma çabasını meşrulaştırılması gereksinimidir, bu da toplumsal olanı laboratuvarın içerisinde alır. Latour (1987), bilimsel bilginin inşasında önemli bir rol oynayan yayın sürecine odaklanarak, akademik yayınlarda var olan bilginin nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir. Keza, laboratuvarında bilime odaklanmış bilim insanlarının bilgi üretme süreçleri de bu çalışmada detaylı sergilenmiş ve ideal modelden çok daha uzakta olduğu vurgulanmıştır. Burada da yakın dönem bilim felsefesine katkısı vurgulanması gereken bir başka filozof da Foucault'dur. Foucault, bilim ve güç arasındaki ilişkiyi tartıştığı çalışmalarında bilimsel nesnelliğin inkârsızlığını vurgulamış ve bilim insanının ideoloji ve güçle sorumlu ilişkisini tartışmıştır. Foucault'nun bakış açısından ideoloji egemen sınıfın hâkimiyetini pekiştirmek için bir araçtır, dolayısıyla ideolojiden beslenen bilgi de egemen sınıfa hizmet edecektir. Bilim insanı içinde bulunduğu çağın ruhundan (doxa) beslenerek bilgisini inşa edecektir. Daha sonraları postmodernizmin doğuşunda kritik rol oynayacak bu çalışmalar ve düşüncelere başka örnekler vermek mümkün değildir ancak insanı gerçek arayışının odağına koymaları açısından benzersiz bir katkısı olduğunu söyleyebiliriz (Foucault, 2000; Hall, 2001).

Eğer bilimsel bilgi, daha önce bahsettiğimiz kadar "güvenilir", "nesnel" ve "değerden bağımsız" değilse; bilim insanlarının soruları, araçları, bulguları, sonuçları ve daha önemlisi kendileri tarihin, ideolojinin ve çıkarlardan bu kadar etkilenebiliyorsa; bilim insanlarının söyledikleri her şeyi bilimsel olarak kabul etmek ne kadar doğru olabilir? Kakutani (2018) *Hakkikatın Ölümlü* başlıklı kitabında postmodernizmin ideolojiyi bu denli ön plana getirmesini eleştirirken, bilim insanının ne söylediğinin değil kim olduğunun vurgulanmasını sorunlu olarak görmektedir, oysa "Atmosferik karbondioksit [CO₂] değeri Somalili bir kadın ölçse de Arjantinli bir adam ölçse de aynıydı" (Otto, alıntılanan Kakutani, 44). Kakutani'ye göre doğru olmadığı açıkça bilinen bazı görüşleri savunanlar da argümanlarını postmodernistlerin yöntemlerine dayandırırlar (44) ve örnek olarak da holokost inkârcılarını gösterir. Keza McIntyre (2018) açıkça "Hakikat Sonrasına Postmodernizm mi Yol Açtı?" diye açıkça sormaktadır ve basitçe "evet" yanıtı vermektedir. Postmodernizmin tek bir gerçek olmadığına dair

argümanları; evrim kuramını, iklim değişikliğini ve benzeri bilimsel kazanımların hepsini sorgulayan bir "sağ postmodernizmin" doğuşuna yol açmıştır (121).

Burada üzerinde durmamız gereken sorun, bilim insanlarının görüşlerini tartışırken koşulsuz güven taşımamız ya da küliyen reddetmemiz gerekip gerekmediği değildir. Esas sorunumuz, bilimsel olarak sunulan bilginin ne kadar bilimsel olduğundan emin olmamız gereksinimidir. Bilimin, bilimsel yöntem aracılığıyla belki de evrimsel bir biçimde içindeki ayık otlarını ayıklayabilme kapasitesine sahip olduğunu kabul edebiliriz. Ama bu ayıklanmanın her zaman yapılmayabileceğini, bahsi geçen güç ve ideoloji ilişkisinden etkilenebileceğini ve en önemlisi bilim insanının tek başına bilimin kendisini oluşturmada ve en önemlisi bilim insanının tek başına günümüz dünyasında bilim insanları birçok alanda medya kanalları ile "bilimsel" bilgiyi "uzman" görüşü olarak aktarmaktadır (Berling ve Bueger, 2017). Bu performansın bilimsel bilgiye erişimi kolaylaştırmasının yanı sıra ne tür etkileri olduğu önemli bir araştırma sorusudur.

Burada gerçeklik karşısında "normal bilimler" kadar sert testlerden geçmeyen sosyal bilimler ne yazık ki evrim kuramı ya da iklim değişikliği kadar "güçlü" bulgulara sahip değildir. Sosyal bilimin de diğer bilimler gibi dünyayı nesnel olarak anlayabileceği iddiasını taşıyan "pozitivizm" dönemi tarih kitaplarında yerini almışken, sosyal bilimin ve sosyal bilim yapanların, sırf "bilim yaptıkları" için eleştiriden muaf olmaları düşünülemez, özellikle de sosyal bilim yapan bilim insanlarının güç ve ideolojiyle ilişkilerinden daha fazla etkilenmiş olma olasılıkları da göz önünde tutulduğunda. Kolonyal tarih yazımına eleştirel bir bakışla gelişen madün tarihi çalışmaları örneğinin de gösterdiği gibi gücü elinde bulunduranın anlattığı üzerinden "akıl", "bilimsel" in inşasının ele alınması alana önemli katkı sunmuştur (Chakrabarty 1995). Tam da bu sebeple hakikat sonrası dönemde uzmanlığın ölümü, bilimsel gerçekliğin tartışılması konuları ele alındığında, sıradan insanlara bilim insanlarının bulgularını sorgulama yetkisi vermesinin zararları vurgulanırken, bilimin birçok alanında bu yetkinin katkı sağlayabileceğini söylemekte yarar bulunmaktadır.

Demokrasi Karşıtlığı

Hakikat Sonrası döneme ait tartışmaların son olarak ele alacağımız en önemli eksenlerinden birini demokrasiye zarar verdiği argümanıdır. Hakikat Sonrası, yalan-siyaseti gibi başlıklar taşıyan yayınların başlangıç noktasını, Hakikat Sonrası dönemin siyasetçilerin eline orantısız bir güç verdiği varsayımı oluşturmaktadır. Kakutani (2018) kitabının başlangıç sayfalarında hakikate saldırının başta Trump olmak üzere Marine Le Pen,

Geert Wilders ve Matteo Salvini gibi aşırı görüşlere sahip liderlerin iktidara gelmesini kolaylaştırdığını söylemektedir (24). McIntyre (2018), Brexit ve ABD -2016 seçimlerini "gerçeklerin üstünün örtülmesi, akıl yürütmenin yaslandığı kanıtı dayalı ölçütlerin bertaraf edilmesi ve göz göre göre yalan söylenmesi" gibi "dehşet verici" olayların damga vurduğu seçimler olarak tanımlamaktadır (24). Fuller (2018), Brexit oylamasını "uzman karşıtları ve uzmanlar" arasında bir savaş olarak tanımlamakta ve Brexit oylamasındaki tartışmaların Birleşik Krallık parlamenter sisteminin yaşayabilmesinin önündeki en büyük engel olarak görmektedir (20).

Bütün bu itirazların altında sıradan vatandaşların Brexit ve benzeri konulardaki kararlarının yeterli olmayacağı varsayımı yatmaktadır. Nasıl Hakikat Sonrası, iklim değişikliği ve benzeri konularda sıradan vatandaşların görüşlerini, bilim insanlarının görüşlerine denk kıldıysa; Brexit ve benzeri referandumlar da Avrupa Birliği'ne üyelikten çıkmanın ekonomik sonuçları gibi karmaşık meseleleri profesyonel teknokratlara ve onların yönlendirdiği siyasetçiler yerine sıradan insana sormanın sakıncalarını göstermektedir. Bu benzetmeyi şu şekilde ilerletebiliriz; ABD özelinde "Okullarda evrim kuramı okutulsun mu?" ya da "İnsanlar çocuklarını aşı yaptırmama hakkına sahip olsun mu?" konulu yapılacak referandumları muhtemelen yaratılışçılar/akıllı tasarımcılar ve aşı karşıtları kazanırdı (Fuller, 2018, 18).

Hakikat Sonrası durumun demokraseye zarar verdiği görüşüne sahip olanların başlıca iddiaları politikanın bu şekilde yapılmasının yalancı siyasetçileri meşrulaştıracağı ve hatta seçmenlerine yalan söylememeyi tercih eden siyasetçiler karşısında daha avantajlı hâle getireceği iddiasıdır. Eğer bütün argümanlar eşit derecede doğruysa, herkesin kendi gerçeği bulunuyorsa, o zaman gerçek değil, alternatif gerçek bulunacaktır ve siyasetçi kendi gerçeğini kendi seçmenine "satabilecektir".

Kakutani (2018), kitabın yazıldığı tarihe kadar Trump'ın günde ortalama 5,9 yalan söylediği ve seçmenlerinin de bu yalanların büyük kısmına inandığını öne sürmektedir (15). McIntyre (2018), sadece Trump'ın değil, bütün Cumhuriyetçi Parti liderlerinin sakıncadan yalan söylediği inancındadır (22-29). Alpay (2017) da Trump ve ekibinin gerçekleri kendi lehine çarpıtmakta herhangi bir engel görmediğine sayısız örnek vermektedir (73-76). Yalan siyaseti sadece ABD ile sınırlı kalmamaktadır, Brexit referandumu'nda çıkış kampanyasını yönetenlerin ve Birleşik Krallık'ta başbakanlık mevkiine gelmeyi başarmış Boris Johnson'ın da gerçekliği tartışılan bilgileri ya da alternatif gerçekleri sarf etmekte bonkör olduğu görülmektedir (Rose, 2017).³

³ Boris Johnson'ın söylediği "alternatif gerçekleri" derleyen bir web sitesi için <https://boris-johnson-lies.com/>

Peki, siyasetçileri bu kadar kolay yalan söylemeye cesaretlendiren nedir? Bu konuda hemen hemen bir görüş birliğine varılmış durumdadır. Daha önce de bahsettiğimiz üzere postmodernizm her bir bireyin kendi gerçekliğinin üstünlüğünü savunabilmesini sağlayacak bir görelilik ortamı sağlamış durumdur. Modernizmin üstten bakan, herkes için ortak iyyin olabileceği savı, yerini "kimin doğrusu, kimin gerçeği, kimin kararı?" sorusuna bırakmış. İkinci olarak uzmanların ve uzmanlığın saygınlığını yirmesi de bilgi hiyerarşisinin çökmesi anlamına gelirken, herkesin bilgisi -neredeyse edinilme biçiminden bağımsız olarak- eşit kabul edilmektedir. Ama belki de en önemlisi, siyasetçilerin yalanlarını yüzlerine vurup utanmalarını sağlayacak bir bağımsız medyanın kalmaması ve medyanın tarafgirleşmesi, her siyasetçinin kendi yalanına yeterince destekçi sağlamanın önünü açmaktadır. Ayrıca yalanın ortaya çıktığı durumlarda bile "herkesin yalan söylediği" bir ortamda, yalan söylemenin bedelini ödeyecek bir durum giderek kaybolmaktadır. Siyasette tüm kutuplaşmış taraflar "diğerinin yalanları"nı ortaya çıkarsa da bu deşifre kendi tarafına ulaşmamakta, ulaştığı durumda bile etki yaratmamaktadır. Var olan parçalanmış, kutuplaşmış medya ekolojisinde farklı gerçeklik arayışlarına imkân verdiği de belirtilmektedir (Waisbord 2018a; 2018c).

Medyanın, Hakikat Sonrası ortamdaki rolünü biraz daha detaylı tartışmakta yarar bulunmaktadır. McIntyre (2019), geleneksel medyanın düşüşünün Hakikat Sonrası ortamın gelişmesine önemli bir katkıda bulunduğunu öne sürmektedir. ABD özelinde her eve ortalama iki gazetenin düştüğü, televizyon kanallarının haberlere çok yer vermesi de en güvenilir haber kaynağı olduğu "Altın Yıllar" (1950-1960), 1970'lerin sonunda haberin ticarileşmesi ve en önemlisi CNN, Fox News ve MSNBC gibi sadece haber yayınu yapan kanalların doğmasıyla sona ermiştir. Böylelikle tarafsız habercilik dönemi sona ermiş, "yanlı haberin" kârlılığı medyanın partizanlaşmasıyla sonuçlanmıştır. "Dengeli" kavramı, tarafsızlık ve nesnellığın yerini almış ve görüşlerden biri yalan da olsa her iki görüşe eşit yer vermek gibi bir tutuma dönüşmüştür. Böylelikle, yalanlar da -hele kanallın takipçilerinin hoşuna gidiyorsa- gerçekler kadar televizyonda yer alabilmiştir (70-87).

Hakikat Sonrası'nın yaygınlaşmasında sosyal medyanın da önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir. İnternetin doğuşu ve yaygınlaşması ilk başta insanların farklı haber kanallarına erişimini kolaylaştırmış olsa da. Yapılan anket çalışmaları internetin insanların başlıca haber kaynağı hâline geldiğini göstermektedir. ABD'de yetişkinlerin yüzde 67'si günlük haberleri almak için interneti kullandıkları görülmektedir; diğer ülkelerde de bu orana yaklaşılmaktadır (Mitchell vd., 2018). Buna karşılık gazeteler ve televizyon kanalları haber kaynağı olma niteliğini kaybetmiştir. İnsanların internet-

ten haber almaları daha çeşitli haberlere ulaşıklarını göstermemektedir. Facebook ve Twitter gibi sosyal medya araçlarının uyguladıkları filtreler ve bireylerin kendi görüşlerine uygun haber kaynaklarını takip etmeyi tercih etmeleri -yankı odaları- haber alma ortamının daha fazla kutuplaştığını göstermektedir (Flaxman vd. 2016, Boxell vd., 2017).

İnternet, kendisinin haber kaynağı olarak yaygınlaşmasından yararlanmak isteyenler için de önemli fırsatlar sunmaktadır. Sosyal medyada "infial" ve "kargaşa" yaratmak, yanlış bilgiyi yaymak isteyen "troller" ve yanlış bilgileri sosyal ağlarda hızla yaymak üzere programlanmış "botlar" bu haber kaynağını hızla kirlenmektedir. Bazı kaynaklara göre Twitter'da kullanicıların yüzde 9-15'i "botlar" iken, Facebook platformunda 60 milyon "bot" bulunduğu söylenmektedir. Aynı kaynağa göre 2016 seçimlerinde toplam seçimlerle ilgili tweetlerin yüzde 20'si "bot" kaynaklıdır. Bu etkinliklerin yalan haberlerin ve yanlış bilgilerin sosyal ağlarda yayılmasını sağlayarak seçmenlerin tercihlerini doğrudan etkilediği ve ABD seçimleri özelinde Rusya gibi "dış" mührakların seçime müdahale ettikleri düşünülmektedir (Iyengar ve Massey, 2019).

Yalan haberler ve bilgiler hızla yayılırken, bu durumun engellenememesinin en önemli sebeplerinden birinin geleneksel medyanın kontrol mekanizmaları olduğu düşünülmektedir. Dördüncü Güç olarak bilinen medya, siyaseti ve siyasetçileri kontrol etme ve onları doğru davranmaya ya da az yalan söylemeye zorlayan rolünü kaybetmişe benzemektedir. Ve hatta mazgazin gazeteciliği siyasi çatışmalarda taraf olarak yalanın yayılmasına daha da katkıda bulunmaktadır. Gazeteciliğin "Altın Çağı" denen döneminde konulan editöryal standartların artık olmaması, yalan haberin cazibesini artırmakta ve yaygınlaşmasını kolaylaştırmaktadır (Gutsche, 2019).

Bu noktada hatırlatılması gereken önemli bir konu, özlem nesnesi hâline gelmiş olan "Altın Çağ" denen dönemin tıpkı daha önce tartıştığımız bilim insanlarının çalışma biçimleri gibi gerçekten uzak "ideal" bir tasvir olduğudur. Özellikle 1940-1980 arasında gazetelerin ve tabii ki televizyonun habercilik standartları "doğruluk", "adillik", "yerindelik", "denge" ve "tarafsızlık (truthfulness, fairness, accuracy, balance and neutrality) olarak tanımlanmış bu standartlara uyulması için çaba harcanmıştı. Ancak bu standartların az sayıda yayın tarafından uyulabilen "altın" standartlar olduğu ve birçok gazete ve televizyonun daha önceki dönemin Hearst ve Pulitzer tarzı "Sarı Gazetecilik" pratiklerinden etkilendiği de kabul edilmektedir. 20. yüzyıl başında Amerikan basınının temel özelliği olan "Sarı Gazetecilik" cinayet ve felaket haberlerinden beslenen, sahte resimler ve röportajlarla haberleri zenginleştiren sansasyonel bir gazetecilik tarzı olarak bilinmektedir ve Amerikan-İspanyol Savaşı'nın tetiklenmesine kadar

uzanacak bir etik dışı pratiklere imza atmıştır (McKerns, 1976). "Altın Standartlar" kamuoyundan ziyade sahiplerinin ve yayıncılarının çıkarlarına hizmet eden bu tür bir gazeteciliğin önüne geçmek için geliştirilmiştir, buna rağmen bu standartların bütün medyada kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir, özellikle 1980'lerle "Sarı Gazetecilik" anlayışı, bu kez televizyonculukta ve daha sonra da internette kendini göstermiştir (Spencer ve Spencer, 2007; McIntyre, 2019; Tworek ve Hamilton, 2018).

Hakikat Sonrası tartışmalarında eksenlerden birini oluşturan "demokrasi karşıtlığı" iddiası da, tıpkı gazeteciliğin "Altın Standartları" gibi idealle edilmiş bir demokrasi tanımına dayanmaktadır, bu tanım büyük ölçüde Batı merkezli liberal demokrasi kavramsallaştırmasıyla ilişkilidir. Bu kavramsallaşmada demokratik bir yönetimde vatandaşlar özgür iradeleriyle verdikleri oylarla kaderlerini belirlerler ve bu oyları verirken de tamamen özgür oldukları varsayılır. Bir demokrasiyi, otoriter bir rejimden farklı kılan en önemli noktalardan biri bireylerin kendileri için iyi olanı sahip oldukları bilgi ışığında değerlendirecek tercihte bulunmalarıdır. Otoriter bir rejimde, halk için doğru olan tek şeyi, tek bir kişi bilir ve ona göre karar verir (Przeworski, 2003, 266). İyi bir demokrasi, bireylerin var olan bilgilere eşit bir şekilde erişebildikleri ve diğerleriyle müzakere ederek kanaatlerini oluşturdukları, kanaatleri oylara dönüştürdükleri bir akışı öngörür. Adil bir şekilde gerçekleştirilecek bir seçimde oylar, politikaları, politikalar da vatandaşların kaderlerini belirler. Oysa Dahl başta olmak üzere sosyal bilimlerde var olan demokratik rejimlerin ne derece demokrasi olduğu tartışılmıştır (1956). Dahl, mevcut durumun demokrasi idealine olan mesafesi sebebi ile "poliarşi" kavramının kullanılmasını önerir (1973). Demokrasinin bir ideal olduğunu söyleyen Dahl, tüm grupların eşit temsili de dahil olmak üzere sorunları ve kısıtlılıkları var olan "demokratik" rejimleri ele almıştır (Dahl 1989; 2008).

En iyi işleyen demokrasilerde bile "demokratik eşitliğin" ne derecede gerçekleşmiş olduğu tartışmalıdır (Anderson, 1999). Özellikle modern küreselleşen politik ekonominin yapısal bir özelliği olarak sosyal dışlanma yaşayan insanların demokrasilerde ne oranda temsil edilebildiği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır (Bohman, 2007; 269). Bohman'ın "demokratik döngü" problemi olarak isimlendirdiği bir kısır döngü özellikle madun grupların temsili açısından ele alınmıştır (2007: 268). Hakkaniyetli bir temsil var olan eşitsizliklerle mümkün olamamaktadır. Farklı çalışmalarda demokrasinin özellikle temsil açısından sorunları, başarısızlığı ele alınmıştır. Norris'in ünlü çalışması *Representation and the Democratic Deficit* (2011) [Temsil ve Demokrasi Açığı] çalışmasında şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği, teknokratik karar verme gibi temel demokratik kurumların işlev

görememesini; temsil ve karar alma mekanizmalarına yansıyan demokrasinin usul yönlerindeki sorunlarla tartışır. Demokrasinin temel prensipleri ile demokrasinin işleyişinde fark, demokrasinin açığıdır ve meşruiyetini sorgular hâle gelmiştir. İlgili yazında örneklerini çoğaltabileceğimiz bir biçimde zaten demokrasi aslında gerçekleşmemiş bir idealdir.

Hakikat Sonrası dönemin siyasal alandaki en temel argümanlarından biri, demokrasinin popülist siyasete imkân tanınmasıdır. Margaret Canovan, popülizmi, yerleşik iktidara ve egemen fikir ve değerlere karşı "halk"a dönüş olarak aktarır bunun patolojik bir siyaset formu olarak ele alınması gerektiğini söyler (1999; 2002). Oakeshott'a referansla aktardığı pragmatik ve kurtarıcı olmak üzere iki karşıt siyasetin arasındaki gerginliğin demokrasileri zora soktuğunu ve popülizmin de bunun sonucu olarak ortaya çıktığını belirtir. Kaltwasser (2012) demokrasi ve popülizm arasındaki ilişkiyi ele alırken, popülizmin bir tehdit mi yoksa düzeltici bir mekanizma olup olmadığını tartışır. Dahl'a referansla siyasi rekabet ve kapsayıcılık boyutlarını popülizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi anlamak için ele alır. Popülizmin kapsayıcılığa katkı sunabileceği ama siyasi rekabete olumsuz etkisi olabileceğini söyler. Inglehart ve Norris (2019), popülist partilerin yükselişini iki temel nedene bağlar: Artan ekonomik eşitsizlik ve kültürel tepki. Ekonomik eşitsizliğin artması prekarya ve/ya sosyal dışlanma yaşayanların sistemin dışında kalması belirtilir ama aynı zamanda kültürel tepki (cultural backlash) 1970'lerden itibaren gelişen iletici farklılıklara toleransın vurgulandığı bir perspektiften geriye dönüşü/vazgeçişini belirtir. Bu geri dönüş özellikle zaman içinde kaybeden grupların milliyetçi ve geleneksel değerlerin hâkim olduğu geçmiş bir "Altın Çağ"a dönüş arzuları olarak da aktarılır.

Özellikle bugün popülizmin uzlaşmaz noktalarından biri olan elit-halk karşıtlığı açısından Hakikat Sonrası tartışmalarının dilinin aslında popülizmin yükselişini anlamaya dair bir çabayı içermekten ziyade, halka karşı güvensizliğin tekrarlandığı, pekiştirildiği bir elit söylem ile örtüştüğü belirtilmelidir.

Sonuç

Çalışmamızın başlangıcında Fuller'ın (2018) Pareto'dan esinlenerek önümüze getirdiği aslanlar-tilkiler çatışmasının Hakikat Sonrası tartışmalarına farklı bir bakış sağlayabileceğini umduğumuzu belirtmiştik. Bu farklı bakış, tilkilerin fısıldamalarının, gerçeklik duvarındaki çatlaklardan gelen sesler olabileceğini kabul etmek ve çatlakları kavramaya çalışmaya çalışmak çabasında görülecektir. Çalışmamızda, Hakikat Sonrası tartışmalarının üç ana alanda -akıl, bilim ve demokrasi- aldıkları biçime odaklanarak bu çatlakları keşfet-

meye çalıştık. Tilkilerin de aslanların da avcı/elit olduğunu unutmadan bu tartışmaları ele almak; içinde yaşadığımız çağı anlamak ve bu çağın yükselen siyaseti olan popülizmin "sıradan insan/halk" için ne anlama geldiğini düşünmek için başlangıç noktası olarak düşünülmalıdır.

Söz konusu üç alanda da Hakikat Sonrası dönem akıl, bilim ve demokrasi karşıtlığı olarak tasvir edilmektedir. Üç tasvirde de aslında hiçbir zaman var olmamış bir "ideal durum"a referansla bugünün eleştirisinin yapıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu "Hakikat Sonrası" olarak ifade edilen durumun aslında yeni olan taraflarını ele almayı da engelleyici bir biçimde "hakiki" olmayan bir geçmiş kurgusuna dayandığı aktarılmıştır, bu kurgu aslanların kurgusudur.

Hakikat Sonrası dönemin insanları akıllarıyla değil, duygularıyla hareket etmeye teşvik ettiği söylenerek, Hakikat Sonrası'nın akli öldürdücü öne sürülmüştür. Oysa, akli-duyguyu karşıtlığı ve duyguların aklı ötesi olarak konumlandırılması bir modernleşme/aydınlatma tasviridir ve duyguların insanların kararlarına yön verdiği hem kadim metinlerden bilinmekte hem de modern zihin bilimi bulguları tarafından doğrulanmaktadır. Duygular olmadan akıl, karar vermekten acizdir dolayısıyla Hakikat Sonrası akli öldürmemiş, duyguların yeniden keşfedilmesini sağlamıştır.

Özellikle iklim krizinin reddinde somutlaşan bilim karşıtlığı, Hakikat Sonrası çağın bir unsuru olarak sergilenmektedir. "Sıradan" insanlar bilim insanlarının titiz çalışmalarını özne kanaatlerine dayanarak reddetmektedirler, buna da Hakikat Sonrası ortam izin vermektedir. Bu tasvir, iklim krizi, evrim kuramı veya aşalar olduğunda büyük ölçüde haklılık taşımaktadır. Öte yandan, bilime toplumsal çerçeveden bir bakış bilim insanlarının tarifi ettikleri kadar toplumdaki ve güç ilişkilerinden yalıtılmış olmadığını göstermektedir. Bilim insanı, toplumsal yapının içerisinde ve onun ürünü olarak faaliyet göstermektedir ve kayda değer oranda bir ideolojik çatışmadan izler taşımaktadır. Bu nedenle bilim insanlarının bütün görüşlerinin bilimsel olarak tasnif edilip eleştiriden muaf kabul edilmesi, bizzat akıl ve eleştirel bakış açısının öldürülmesi anlamına gelecektir. Bilim dogmatizmine karşı konumlandırıldığında Hakikat Sonrası eleştirelliği geriye getirmiş olabilir.

Son olarak Hakikat Sonrası'nın gerçeği öldürerek ve farklı gerçekliklerin varlığını meşrulaştırarak yalana ve yalancı politikacılara yol açtığı söylenmektedir. Bağımsız gazeteciliğin ve onun "Altın Standartlarının" ölümlü, sosyal medyanın yükselişiyle medyanın elinden dördüncü güç olma niteliğini almıştır. Böylelikle seçmenler yalancı siyasetçiler tarafından kolaylıkla manipüle edilebilir hâle gelmiştir. İnsanların "ortak iradelerini" oy verme marifetiyle önce sandığa daha sonra da hükümete yansıtırları yönetim biçimi olan demokrasi; Hakikat Sonrası'nın ve yalanın saldırısı

altındadır. Diğer iki konuda da olduğu gibi bu tasvir de hem demokrasinin hem de medyanın işleyişinin ideal bir tanımına yaslanmaktadır. "Sarı Gazetecilik" de "Altın Standartlar" kadar yaygın bir pratiktir ve medya çoğu zaman halkın değil sahiplerinin çıkarlarını takip etmektedir. Öte yandan, özellikle parlamenter demokrasi ve kurumları halkın "ortak iradelerinin" en iyi yansıması aracı olma niteliğini kaybetmiştir ve seçmenlerin kayda değer bir kısmı bu tür bir demokrasiye yabancılaşmıştır, iradesinin yansımadığını düşünmektedir. Çağımız siyasetinin hızla yükselen siyasal anlayışı popülizmin de beslenmekte olduğu bu durum; Hakikat Sonrası'nın işaret ettiği başlıca çatlaklardan biridir.

Çalışmamızın amacı Hakikat Sonrası duruma bütüncül bir hak vermek ya da bu durumu suiistimal edenleri alkışlamak değildir. Tilkiler de aslanlar kadar kötücül olabilir, sonuçta yaşanan elitler arası bir iktidar mücadelesidir. Öte yandan aslanların küremelerinin kulaklarımızı sağır etmesine izin verirken; sağlamış gibi gözüken gerçeklik duvarımızın çökmesiyle karşı karşıya kalabiliriz. İşte tam da bu nedenle güç sahibi avcılar arasında ki bu kavganın, madun gruplar / sıradan halk için ne anlama geldiğini anlamak ve bugüne kadar zorlukla kazanılmış olan eşitlik, adalet, çoğulculuk ve insan hakları gibi değerlerin enkazın altında kalmasını nasıl önleyeceğimizin yollarını bulmak kelimenin tam anlamı ile ölüm-kalım mücadelesi anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Alpay, Yahn. (2017). *Yalanın Siyaseti*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Anderson, Elisabeth S. (1999) "What is the Point of Equality?", *Ethic*, Vol: 109, No: 2, 287-337.
- Avlijaš, Sonja. (2016, July 7). "From Brexit to Trump: Why Mobilising Anger in a Constructive Way is Now One of the Key Challenges in Modern Politics", *LSE's EUROPP Blog*. Link: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/07/02/from-brexit-to-trump-why-mobilising-anger-in-a-constructive-way-is-now-one-of-the-key-challenges-in-modern-politics>.
- Berling, Trine Villumsen; Bueger, Christian. (2017). "Expertise in the Age of Post-Factual Politics: An Outline of Reflexive Strategies", *Geoforum*, Vol: 84, 332-341. DOI: 10.1016/j.geoforum.2017.05.008.
- Bohman, James. (2007) "Beyond Distributive Justice and Struggles for Recognition: Freedom, Democracy and Critical Theory", *European Journal of Political Theory*, Vol: 6, No: 3, 267-276. DOI: 10.1177/1474885107077310.
- Boxell, Levi; Gentzkow, Matthew; Shapiro, Jesse M. (2017). "Is the Internet Causing Political Polarization? Evidence from Demographics", *The National Bureau of Economic Research*, No: 23258. DOI: 10.3386/w23258.

- Canovan, Margaret. (1999). "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", *Political Studies*, Vol: 47, No: 1, 2-16. DOI: 10.1111/1467-9248.00184.
- _____. (2002). "Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy", In: Mény, Yves; Surel, Yves (Eds.) *Democracies and the Populist Challenge*, 25-44, London: Palgrave Macmillan.
- Carney, James. (2016, July 5). "How Primitive Emotions May Explain Brexit", *The Conversation*. Link: <https://theconversation.com/how-primitive-emotions-may-explain-brexit-61936>.
- Chakrabarty, Dipesh. (1995). "Radical Histories and Question of Enlightenment Rationalism: Some Recent Critiques of 'Subaltern Studies'", *Economic and Political Weekly*, Vol: 30, No: 14, 751-759.
- Corner, Adam; Whitmarsh, Lorraine; Xenias, Dimitrios. (2012). "Uncertainty, Scepticism and Attitudes Towards Climate Change: Biased Assimilation and Attitude Polarisation", *Climatic Change*, Vol: 114, No: 3-4, 463-478. DOI: 10.1007/s10584-012-0424-6.
- D'Ancona, Matthew. (2017). *Post-Truth: The New War on Truth and How to Fight Back*, London: Ebury Press.
- Dahl, Robert A. (1973). *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press.
- _____. (1989). *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- _____. (2008). *On Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- _____. (1956). *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Damasio, Antonio R. (1999). *Descartes'ın Yanılgısı: Duygu, Akıl ve İnsan Beyni*, Çev. Bahar Adamaz, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Davis, Nicola. (2019, August 29). "Lives at Risk from Surge in Measles Across Europe, Experts Warn", *The Guardian*. Link: <https://www.theguardian.com/society/2019/aug/29/lives-at-risk-from-surge-in-measles-across-europe-experts-warn>.
- Erdoğan, Emre; Uyan-Semerçi, Pınar. (2018). *Fanusta Diyaloglar: Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Flaxman, Seth; Goel, Sharad; Rao, Justin M. (2016). "Filter Bubbles, Echo Chambers, and Online News Consumption". *Public Opinion Quarterly*, Vol: 80, No: 1, 298-320. DOI: 10.1093/poq/nfw006.
- Foucault, Michel. (2002). *Power (Essential Works of Foucault 1954-1984, Volume 3)* Ed. JD Faubion. Trans. R. Hurley and Others. London: Penguin Books.
- Francis, Pope. (2018, January 24). *Message of His Holiness Pope Francis For World Communications Day*. Link: http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/comunications/documents/papa-francesco_20180124_messaggio-comunicazioni-sociali.html.
- Frazin, Rachel. (2019, December 13). "Biden Calls Boris Johnson 'a Physical and Emotional Clone of Trump'", *The Hill*, Link: <https://thehill.com/homenews/campaign/474419-biden-calls-boris-johnson-a-physical-and-emotional-clone-of-trump>.
- Fuller, Steve. (2018). *Post-Truth: Knowledge as a Power Game*. London: Anthem Press.
- _____. (2016, December 15) "Science has Always been a Bit 'Post-Truth'" Link: <https://www.theguardian.com/science/political-science/2016/dec/15/science-has-always-been-a-bit-post-truth>.
- Gutsche Jr, Robert E. (2019). "Elevating Problems of Journalistic Power in an Age of Post-Truth". *Journalism & Mass Communication Educator*, Vol: 74, No: 2, 240-248. DOI: 10.1177/1077695819846027.
- Hall, Stuart. (2001). "Foucault: Power, Knowledge and Discourse", In: Wetherell, Margaret; Taylor, Stephanie; Yates, Simeon (Eds.) *Discourse Theory and Practice: A Reader*, 72-81. The Open University Press.
- Hernida, Alfred. (2016a, November 16). "Trump and Why Emotion Triumphs Over Fact when Everyone is the Media", *The Conversation*, Link: <https://theconversation.com/trump-and-why-emotion-triumphs-over-fact-when-everyone-is-the-media-68924>.
- _____. (2016b). "Trump and the Triumph of Affective News when Everyone is the Media". In: Lilleker, Darren G.; Thorsen, Einar; Jackson, Daniel; Veneti, Anastasia (Eds.) *US Election Analysis 2016: Media, Voters and the Campaign: Early Reflections from Leading Academics*, 76, Poole, England: Centre for the Study of Journalism, Culture and Community.
- Hornsey, Matthew J.; Harris, Emily A; Bain, Paul G.; Fielding, Kelly S. (2016). "Meta-Analyses of the Determinants and Outcomes of Belief in Climate Change". *Nature Climate Change*, Vol: 6, 622-626. DOI: 10.1038/nclimate2943.
- Iyengar, Shanto; Massey, Douglas. (2019). "Scientific Communication in a Post-Truth Society", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol: 116, No: 16, 7656-7661. DOI: 10.1073/pnas.1805868115.
- Jagtenberg, Tom. (1983). "The Social Construction of Science: A Comparative Study of Goal Direction, Research Evolution and Legitimation". In: *The Social Construction of Science*, 1-11. Dordrecht: Springer.
- Kahneman, Daniel. (2015). *Hızlı ve Yavaş Düşünme*, Çev. Filiz Deniztekin; Osman Ç. Deriztekin, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Kakutani, Michiko. (2018). *Halkın Ölümü: Trump Çağında Yalancılık Sanatı*, Çev. Cesi Mizrahi, İstanbul: Doğan Kitap.
- Kaltwasser, Cristóbal Rovira. (2012). "The Ambivalence of Populism: Threat and Corrective for Democracy", *Democratization*, Vol: 19, No: 2, 184-208. DOI: 10.1080/13510347.2011.572619.
- Karagöz, Kezban. "Post Truth Çağında Yayıncılığın Geleceği". *TRT Akademi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 678-708.
- Lakoff, George; Duran Gil. (2018, June 13). "Trump has Turned Words into Weapons. And He's Winning the Linguistic War", *The Guardian*, Link: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jun/13/how-to-report-trump-media-manipulation-language>.

- Lakoff, George. (2016, March 2). "No One Knows Why Trump Is Winning. Here's What Cognitive Science Says", *Economics*, Link: <https://economics.com/lakoff-no-one-knows-why-trump-is-winning>.
- Landler, Mark. (2019, December 13). "In Johnson Victory, Democrats and Republicans See Lessons for 2020". *The New York Times*. Link: <https://www.nytimes.com/2019/12/13/world/europe/uk-election-boris-johnson-trump-2020.html>.
- Latour, Bruno. (1987). *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lerner, Jennifer S.; Li, Yi; Valdesolo, Piercarlo; Kassam, Karim. S. (2015). "Emotion and Decision Making", *Annual Review of Psychology*, Vol: 66, 799-823. DOI: 10.1146/annurev-psych-010213-115043.
- Lewandowsky, Stephan; Ecker, Ulrich. K. H.; Cook, John. (2017). "Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the 'Post-Truth' Era." *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, Vol: 6, No: 4, 353-369. DOI: 10.1016/j.jarmac.2017.07.008.
- Lewandowsky, Stephan; Mann, Michael. E.; Bauld, Linda; Hastings, Gerard; Loftus, Elisabeth. F. (2013). "The Subterranean War on Science". *APS Observer*, Vol: 26, No: 9, Link: <https://www.psychologicalscience.org/observer/the-subterranean-war-on-science>.
- Lewis, Gregory. B.; Palm, Risa; Feng, Bo. (2019). "Cross-National Variation in Determinants of Climate Change Concern". *Environmental Politics*, Vol: 28, No: 5, 793-821. DOI: 10.1080/09644016.2018.1512261.
- Lukacs, John. (2005). *Democracy and Populism: Fear and Hatred*. New Haven: Yale University Press.
- Mann, Michael E.; Toles, Tom. (2016). *The Madhouse Effect: How Climate Change Denial is Threatening Our Planet, Destroying our Politics, and Driving us Crazy*. Columbia University Press.
- Masci, David. (2019, February 11). "For Darwin Day, 6 Facts About the Evolution Debate". *Pew Research Center*, Link: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/02/11/darwin-day>.
- McComiskey, Bruce. (2017). *Post-Truth Rhetoric and Composition*. Colorado: University Press of Colorado.
- McDermott, Rose. (2019). "Psychological Underpinnings of Post-Truth in Political Beliefs". *PS: Political Science & Politics*, Vol: 52, No: 2, 218-222. DOI: 10.1017/S104909651800207X.
- McIntyre, Lee. (2018, November 19). "Lies, Damn Lies and Post-Truth", *The Conversation*, Link: <https://theconversation.com/lies-damn-lies-and-post-truth-106049>.
- McKerns, Joseph Patrick. (1976). "The History of American Journalism: A Bibliographical Essay", *American Studies International*, Vol: 15, No: 1, 17-34.
- Milman, Oliver. (2019, September 15). "Americans are Waking Up: Two Thirds Say Climate Crisis Must be Addressed", *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/science/2019/sep/15/americans-climate-change-crisis-cbs-poll>.
- Mitchell, Amy; Simmons, Katie; Matsa, Eva Katherine; Silver, Laura. (2018, January 11). "Publics Globally Want Unbiased News Coverage, but Are Divided on Whether Their News Media Deliver", *Pew Research Center*, Link: <https://www.pewresearch.org/global/2018/01/11/publics-globally-want-unbiased-news-coverage-but-are-divided-on-whether-their-news-media-deliver>.
- Nature Cell Biology Editorial. (2018). "The Challenge of the Post-Truth Era". *Nature Cell Biology*, Vol: 20, 1231, DOI:10.1038/s41556-018-0231-z.
- Newton, Kenneth. (2019). "It's Not the Media, Stupid", *The Political Quarterly*, Vol: 90, No:3, 543-552. DOI: 10.1111/1467-923X.12732.
- Norris, Pippa. (2011). *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa; Inglehart, Ronald. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ormerod, Peter. (2019, August 30). "Johnson wants us to feel outrage. Let's take back control - starting with ourselves", *The Guardian*, Link: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/aug/30/outrage-boris-johnson-take-back-control-parliament-trigger-emotions>.
- Oxford Dictionaries. (2017). "Post-Truth". Oxford University Press.
- Popper, Karl Raimund. (1952). "The Nature of Philosophical Problems and Their Roots in Science". *The British Journal for the Philosophy of Science*, Vol: 3, No: 10, 124-156.
- Przeworski, Adam. (2003). "Freedom to Choose and Democracy". *Economics & Philosophy*, Vol: 19, No: 2, 265-279. DOI: 10.1017/S0266267103001159.
- Public Face of Science Initiative. (2018). *Perceptions of Science in America*. Cambridge: American Academy of Arts and Sciences.
- Roberts, Michelle. (2019, June 19). *Vaccines: Low Trust in Vaccination 'A Global Crisis'*. Link: <https://www.bbc.com/news/health-48512923>.
- Rose, Jonathan. (2017) "Brexit, Trump, and Post-Truth Politics", *Public Integrity*, Vol: 19, No: 6, 555-558. DOI: 10.1080/10999922.2017.1285540
- Say, Cem. (2019, Aralık 16). "Aşlar Hakkında Gerçekleri Okumaya Cesaretiniz Var mı?", *Cumhuriyet*, Link: <http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1708458/asi-lar-hakkinda-gercekleri-okumaya-cesaretiniz-var-mi.html>.
- Speed Ewen; Mannion, Russell. (2017). "The Rise of Post-truth Populism in Pluralist Liberal Democracies: Challenges for Health Policy", *International Journal of Health Policy and Management*, Vol: 6, No: 5, 249-251. DOI: 10.15171/IJHPM.2017.19
- Spencer, David Ralph; Spencer, Judith. (2007). *The Yellow Journalism: The Press and America's Emergence as a World Power*, Illinois: Northwestern University Press.

- Sugden, Edward. (2018, November 11). "Donald Trump and the Politics of Emotion", *Open Democracy*, Link: <https://www.opendemocracy.net/en/transformation/donald-trump-and-politics-of-emotion>.
- Sunstein, Cass Robert. (2001). *Echo Chambers: Bush V. Gore, Impeachment, and Beyond*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tworek, Heidi; Hamilton, John Maxwell. (2018, May 2). "Why the 'Golden Age' of Newspapers was the Exception, not the Rule". *Niemanlab*, Link: <https://www.niemanlab.org/2018/05/why-the-golden-age-of-newspapers-was-the-exception-not-the-rule>.
- Uyan-Semerci, Pınar; Erdoğan, Emre (Der.). (2019). *Siyasetteki Gölge: Korku*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Uyan-Semerci, Pınar; Erdoğan, Emre; Sandal Önal, Elif. (2017). "Biz'in Aynasından Yansıyanlar: Türkiye Gençliğinde Kimlikler ve Ötekileştirme". İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Vaccineconfidence. (2016, December 2). *The State of Vaccine Confidence*: 2016. Link: <https://www.vaccineconfidence.org/research-feed/the-state-of-vaccine-confidence-2016>.
- Wagner, Maria Celeste; Boczkowski, Pablo J. (2019). "Angry, Frustrated, and Overwhelmed: The Emotional Experience of Consuming News About President Trump". *Journalism*, DOI: 10.1177/1464884919878545.
- Waisbord, Sivo. (2018a). "Why Populism is Troubling for Democratic Communication", *Communication Culture & Critique*, Vol: 11, No: 1, 21-34. DOI: 10.1093/ccc/tcx005.
- _____. (2018b). "The Elective Affinity between Post-Truth Communication and Populist Politics". *Communication Research and Practice*, Vol: 4, No: 1, 17-34. DOI: 10.1080/22041451.2018.1428928.
- _____. (2018c). "Truth is What Happens to News: On Journalism, Fake News, and Post-Truth", *Journalism Studies*, Vol: 19, No: 53, 1-3. DOI: 10.1080/1461670X.2018.1492881.
- Washburn, Anthony N.; Skitka, Linda J. (2018). "Science Denial Across the Political Divide: Liberals and Conservatives Are Similarly Motivated to Deny Attitude-Inconsistent Science". *Social Psychological and Personality Science*, Vol: 9, No: 8, 972-980. DOI: 10.1177/1948550617731500.
- Wollebæk, Dag; Karlsen, Rune; Steen-Johnsen, Kari; Enjolras, Bernard. (2019). "Anger, Fear, and Echo Chambers: The Emotional Basis for Online Behavior". *Social Media + Society*, Vol: 5, No: 2. DOI: 10.1177/2056305119829859.
- Wolsko, Christopher ; Ariceaga, Hector; Seiden, Jesse. (2016). "Red, White, and Blue Enough to be Green: Effects of Moral Framing on Climate Change Attitudes and Conservation Behaviors". *Journal of Experimental Social Psychology*, Vol: 65, 7-19. DOI: 10.1016/j.jesp.2016.02.005.